

SZÉCHENYI ISTVÁN KELETI UTAZÁSA

SZÉCHENYI MÖGÖTT már értékes külföldi tapasztalatok voltak, amikor arra határozta el magát, hogy a kereskedelmi kapcsolatok lehetőségének kipuhatolása végett az Al-Dunára megy és onnan a Fekete-tengerre. Tizenöt éven belül, addig is, míg 1830 június 24-én gróf Waldstein János barátjával a saját költségén épített Desdemona nevű bárkájával Pesten a Dunára nem szállott — már nyolcszor kereste fel a külföldet. Ez az aldunai út lesz a kilencedik. Valóban az akkori viszonyok között elismerésre méltó teljesítmény. Már volt háromszor Londonban, — később még háromszor utazott oda — volt kétszer Olaszországban és körülbelül tíz évvel azelőtt tette meg nagy keleti útját, amely közel egy esztendeig tartott. Bejárta Franciaországot Párizsból kiindulva és Olaszországon át tért haza. Hosszabb utat tett Károlyi Györggyel Németországban is. Az utazások rendszeren több hónapra terjedtek. Az angliai utakat kivéve, ezek sok fáradtsággal, sőt veszéllyel jártak; áll ez különösen nagy keleti útjára és a Pirepeusokra. Ez a nyolc útja körülbelül negyvenkét hónapot tesz ki, tehát három és fél évet. Tegyük mindezekhez hozzá hazai tanulmányútjait: Erdélyben és a Dunántúlon. Hát a sok jövés-menés Pest, Pozsony és Bécs között!

Ha Széchenyi utazásairól beszámoló Naplóit olvassuk, alig találunk lapot, amely a legnagyobb mértékben érdekes nem volna. Ki csodálkozhat ezen? Az ő szeme mindent észrevesz, minden külbehatásra fellobban elméje, vagy megrezdül szívének valamelyik húrja és — mindent azon melegiben le is jegyez. Lehet a szemlélet tárgya a természet, a művészet vagy a főnemesi osztály, a nép, sőt a népiség világából. Lehet az kereskedelem, ipar, mezőgazdaság s természetesen legelsősorban a politika.

Ilyen emberrel utazni gyönyörűség lehet, még ha mellette egyet-mást le is kell nyelni. Ez a szerencse jutott osztályrészül gróf Waldstein Jánosnak, akit erre az első aldunai útjára, amelyet még kilenc követett, magával vitt.

Utazásukról nemcsak Széchenyi számol be Naplóiban, hanem Waldstein János is útjegyzeiteiben, amelyeket nemrég gróf Kálnoky Hugó egy kötetbe foglalva kiadott s rövid bevezetéssel kísért. (Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban. Szekfü Gyula előszavával.) A két írás ugyanarra a tárgyra vonatkozik: a két hajós aldunai útjára és ugyanarra az időre. Ez a kettős egység felette érdekessé teszi a két ikernaplót. Mindegyik utas a maga szemével lát. Az érdekes azonban, éppen Széchenyi személye miatt, nemcsak az, ha Waldstein másképpen lát és ítél mint nagynevű útítársa, hanem az is, ha mind a ketten egyeznek. Fokozza az érdekességet a körkülönbség, ami közöttük volt s ami nem csekély: tizenhét esztendő. És ennek a tizenhét esztendőnek milyen súlyos és zajos története választja el őket egymástól! Széchenyi most van harminckilencedik esztendejében, fiatal barátja a huszonkettedikben. Amaz már országos nagyság: öt évvel azelőtt felajánlotta a pozsonyi diétán egyévi jövedelmét a magyar nyelv oltárára* elsőnek szólta magyarul a főrendek tábláján, a közel három évig tartó országgyűlésen számtalanszor felszólalt és pedig szinte mindig a Rendek átírata mellett; Metternichkel, a nagy kancellárral fontos és kimerítő tanácskozásai vannak; a felsőházi ellenzék vezére; nyélbe üti Pesten a Kaszinót és a lóversenyeket. Megjelenik a „Lovakról“ című könyve, mégpedig magyarul s ezt rövidesen követi: mint villámütés az égből—a „Hitel“. Éppen most jelent ez meg és csak rövid idővel azelőtt küldte szét Széchenyi a tiszteletpéldányokat, a legelső Zichy Károlynénak, Crescencenak. A hatás óriási, de a visszahatás is, villámlás és égdörgés. Vájjon tisztulni fog a zivatar után a levegő?

És ilyen emberrel utazik az ifjú Waldstein János. 'Az a körülmény önmagában, hogy Széchenyi őt választotta ki, a legjobb ajánlólevél értékének felismerésénél. Széchenyi nagyon óvatos volt munká- és útítársa megválasztásánál. Gondoljunk csak Tasnerra, Kovács Lajosra, vagy éppen Frarikenburgra. Az utóbbi már szinte benne ült Széchenyi titkárságában, de egy kis pontatlansága és tapintatlansága miatt odáig sem jutott, hogy a titkári tollat kezébe vegye. Ki volt tehát Waldstein János tulajdonképpen és hogy jutott ő ehhez az utazáshoz? Ma már kevesen tudják ezt, de aki a reformkor világában jártas, tudja, hogy e kor küzdelmeinek értékes egyénisége. Kölcsey Széchenyivel, Wesselényivel együtt említi „az ifjú, lelkes“ Waldstein nevet. Eötvös Károly róla emlékezvén, abba a gárdába sorozza, „melyet egykor Széchenyi toborzott maga köré, hogy az újkor számára meghódítsa azt az óvilágot, melyet azelőtt Magyar-országnak neveztek“. Kálnoky közli bevezetésében azt a levelet, amelyet utazásuk előtt két évvel Széchenyi Waldsteinhez írt s ahol ezt írja: „a Természet Téged ésszel, szívvel, erős testi alkotmánnyal állított a világra; pénzed ugyan nincs sok s nem is lesz soha, de Te el lehetsz a nélkül is, mert a lelked szereti a függetlenséget. A legfőbb vonásokban egyezésűek vagyunk, egyhitvallásúak s az által némineműképpen összekötve, akár akarjuk, akár nem. S még mennyire fogunk közelíteni egymáshoz, midőn Te az esztendő leforgása, néhai keserű tapasztalások, gondok, szívbetegei stb. stb. által azon győzelmet fogod magadon nyerni, hogy inkább szeressed ha Téged az emberek jónak, mint eszesnek tartanak. Hidd el édes Barátom, hogy húsz esztendő korából csak úgy lehet ember, ha tágas öblű a szíve, ha szép felemelkedésű a lelke.“ Elég ez, hogy megtudhassuk, milyen ember volt a kiszemelt fiatal útítársa. A többi mind külsőség: a kancellári hivatal, az udvari tanácsosság, hivatal a trieszti kormányzásnál, s végül az ungi főispánság az októberi diploma idején. Talán fontosabbak művészi hajlamai, igen szép és terjedelmes tájképgyűjteményét az Akadémiának ajándékozta, ezekben sok a saját alkotása is. A most közzétett útjegyzeiteit szintén tarkítják az aldunai útról készült képek. A kiegyezéskor Waldstein János az Akadémia igazgatója lett, utána pedig hamarosan a Magyar Képzőművészeti Társulat elnöke. Talán még azt kell megemlíteni, hogy volt a pozsonyi diétán is, a Széchenyi-csoporthoz tartozott. Mindenesetre élete legnagyobb élménye az aldunai út vlt a legnagyobb magyar oldalán, az ő meleg

vonzalma s barátsága iránta. Waldstein ama magyar urak között volt, akiket Széchenyi Döblingben mint legelsőket fogadott és egyike azoknak, akik a végzetes döblingi házkutatás után Széchenyit hamarosan felkeresték. Jellemző Széchenyire is, hogy tulajdonképpen mi volt döntő a választásában, amely Waldsteinra esett. Előkelő származása? Nem, hanem — mint Naplóiból kitűnik — a fiatal gróf komolysága. Széchenyi eleinte ügyet sem vetett rá, azt hitte, hogy ez is csak olyan „félmagyar“, mint a többi, de azután hallotta, hogy jól tanul s akkor figyelni kezdett rá. Néhány beszélgetés után elhatározta, hogy Károlyi György helyett Waldsteint viszi magával első aldunai útjára, amely három hónapig tartott.

Pestről indultak és a Vaskapun át egészen Galacig mentek a Desdemónával, mindig kis angol csónakuk, a Júlia kíséretében, melyet Waldstein szerelme, Forray Júlia után neveztek el. Galacban Széchenyi betegsége folytán két hétig tartózkodtak, onnan kihajóztak a Fekete-tengerre és Konstantinápolyba mentek. Innen szárazföldön tértek vissza Drinápoly, Szófia, Nis és Pozzerovác érintésével Zimonyon át kiindulási pontjukra, Pestre.

Az utazás főbb és legjelentősebb mozzanatai voltak: a Vaskapun való átkelés, Galac, ahol Széchenyi betegen feküdt, Konstantinápoly, ahol Széchenyi magyar-török kereskedelem iránt tapogatózott és részt vett a török hadgyakorlaton, — itt II. Mohamed szultánnak is feltűnt — visszajövet olasz, Seva nevű szolgájának Filipopolisban való elhúnyta és végül látogatása Milos szerb fejedelemnél. A nagy útnak már e kikapott foszlányai is mutatják érdekességét, de ez csak nyer a két naplóíró személyével és a végigélt események színes, gyakran mulatságos leírásával. A Naplókat Kálnoky Hugó magyar fordításban tette közzé, jobban mondva az eredeti naplóknak azokat a részeit, amelyeket írói idegen nyelven írtak. Ez a magyar olvasóközönség figyelmét csak fokozhatja. Széchenyi Naplóit Viszota Gyula földolgozásában kapjuk, ami azt különösen becsessé teszi. Mivel Széchenyi valamennyi Naplóját magyar fordításban kellene közzétenni, Kálnokynak ez a kezdeményezése is figyelemreméltó. A magyar közönségnek jobban hozzáférhetővé kell tenni a Naplókat, ahol kevés a magyar szöveg. (A németen kívül találunk bennük elég sok francia, angol és olasz részt is.) Azt hisszük, hogy közönségünk tágabb rétege is megérett már komolyabb olvasmányokra és arra, hogy az eredeti forráshoz vezessük.

Waldsteinnak Széchenyi Naplóit kiegészítő útjegyzelei közzétételével Széchenyi aldunai útjának több, fontos mozzanata világosabb lesz. Ilyen mindenekelőtt a Waldsteinnak Hirsovához közel (Galac alatt) tollba mondott levele, melyet Kálnoky most fényképmásolatban is közöl. Eddig Fáik Miksa és Majláth Béla közléseiből ismertük. Több ez, mint levél, valóságos politikai végrendelet. Széchenyi nagyon beteg volt, Döblinget kivéve soha annyira, mint most. „Sokszor a kétségbeeséshez közel — írja a többek között — életemnek rövid úton véget akartam szakasztani és ha a léleknek halhatatlanságát nem hinném, Istenben nem bíznék, ennyi füllesztő kínokat nem tudnék túrni. Ezen sorokat én neked azért diktálom, hogy jó barátaimnak minden publicitás nélkül mutasd meg. Magyarország felemelésére csak három eszköz van: Nemzetiség, Közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás. Ezeket kötöm nektek szívetekre; emeljétek az első tehetségek szerint fel s díszítsétek igazi nemesség által... Akik ezen sorokat olvassák, emlékezzenek meg rólam, fontolják meg a mondottakat s hogy mily nehéz pillanatban írtam azokat.“ Jellemző sorok Széchenyire: a halálhoz közel is első gondolata nemzetéé volt. A nagy ember súlyos váltólázban feküdt, de hogy mi volt tulajdonképpen bajának igazi oka, nem tudjuk. Igep lesoványodott, Waldstein szerint keze-lába csupa csont volt. Heteken át gyötörte a forróság és hideglelés. Ebben a testi elesettségben lelki egyen-

súlya is annyira megingott, oly kishitívé, önvádaskodóvá, önmagát kicsinyítővé lett, hogy Naplójának e részletei megdöbbenően emlékeztetnek a döblingi első esztendő írásaira, köztük a híres önvallomásra, amit Görgeynek adott át, meg hű titkárának, bizalmasának és barátjának, Tasner Antalnak írott levelére.

Konstantinápolyról keveset ír, sokkal kevesebbet, mint Waldstein, aminek oka az, hogy Széchenyi már tizenegy évvel azelőtt volt a török fővárosban s ott hosszabb időt töltött. Újdonság volt azonban számára Milosnál, a fiatal szerb fejedelem hercegénél való látogatása. Mielőtt Pozorovácsba ért hozzá, át kell haladniok a mai Nisen. Ott, ahol Ó-Szerbia kezdődik, furcsa tornyot látni, amely befalazott emberi koponyákból áll, ezek a törökök elleni forradalomban kivégzett szerbek koponyái. Ijesztő látvány! Széchenyi mindent azonnal hazájára vonatkoztatott és a következő híres sorokat rója Naplójába: „A szerencsétlenség iskoláját — melyet mi is végigjártunk — (vagyis mi magyarok), de kevés haszonnal, már elfeledtette velünk a rohanó idő; a hosszú ideig tartó biztonság lagymatagga, renyhévé tett bennünket és a vér, mely a függetlenségért, fennmaradásért ontott nem volt eléggé tiszta, mert egy effeminált osztály előjogaiért folyt, nem pedig az ország általános szabadságáért“. Hozzáteszi, hogy milyen költeménynek való tárgy lenne ez a torony. De ugyanezt olvassuk Waldsteinnél is: „Ah! Lord Byron! Mily tér a lantodnak.“ Milost dicséri, józan esztét és egyszerűségét, amit szembeállít a török udvar cifraságával és vesztegetéseivel.

Filipopolisban meghal olasz inasa pestisben. Széchenyit rendkívüli módon bántja a fiatal útitárs halála. Waldstein Naplójából kitűnik ugyan ez, de az is, hogy mindent megtett megmentésére. Tudjuk, hogy Seva halála éppen úgy nem hagyta nyugodni Széchenyit, mint Karolináé, vagy éppen az idősebb és az ifjabb Zichy Károlyé. Seva még Döblingben sem hagyja pihenni az idegbeteg Széchenyit. Ismételtlen visszatér rá, magára szórva a legrettenetesebb és a lelehetetlenebb önvádakat.

A két naplóíró kölcsönhatásáról nem igen írhatunk, igenis azonban Széchenyiéről, amely Waldsteinre sugárzott. A fiatalembert valóságos rajongás fűzi Széchenyire. Még életét is hajlandó volna feláldozni érte. Hogy Széchenyi pisztolyából kiszedi a golyókat, mikor súlyos betegségében öngyilkossági gondolatokkal foglalkozik, az csak természetes. Még valami kapcsolta Széchenyire Waldsteint: szívük közös bánata. Széchenyi Naplói Crescencéről, Waldsteiné pedig Forray Júliáról ábrándoznak. Vájjon nem járult-e ez is hozzá, ez a különös szenvedés, hogy Széchenyi Waldsteint választotta útitársának? Széchenyi felhasználja Waldsteint utazása alatt, ki betegségében ápolója lett. Nem csodálkozunk, ha így sóhajt fel: „Waldstein több, mint angyal.“ Utóbbi Naplójában több az érzelem, Széchenyiében az értelem, Waldstein először a szépet látja meg, Széchenyi a hasznosat. Az ő Naplója az érett férfié, Waldsteiné egy ábrándos ifjúé.

Széchenyi útjával nem volt megelégedve, mert az eredményt, amit elérhetőnek látott, kevésnek tartotta. Különösen az élénkebb keleti kereskedelmet illetőleg. De — figyelmeztette Waldsteint — erről nem igen lesz szabad beszélni. Széchenyi igyekezett annyit hasznosítani ebből az útból, amennyit lehetett: végeredményben mégis ötszáz tízezer forintra rúgott az az Összeg, amelyet sikerült több esztendőn át a kormánytól kieroszakolni az Al-Duna szabályozására, beleértve a Vaskaput is. Mikor visszaérkezett Pestre, nagy tisztelettel fogadták, népszerűségét, amely akkor volt felmenőben, aldunai útja csak emelte. Maga Metternich fogadta legszívesebben, azt mondva ismerőseinek, hogy „Széchenyi gyakorlati ember, nem ámitó“. Jól is érezte magát Széchenyi az elismerések áradatában. Sajnos, mindez nem soká tartott, mert a rövid ideig tartó pozsonyi országgyűlés, ahová felsietett, hamarosan kedvét szegte.

ÖSTÖR JÓZSEF